

Warsztat do wykładu Marcina Wodzińskiego *Kiedy i skąd przybyli Żydzi na Śląsk? Korzenie przemocy antyżydowskiej*

**Konferencja *Jak uczyć o Holokauście 80 lat później? Przemoc wobec Żydów na Dolnym Śląsku*
Wrocław, 4-6 lipca 2025**

Konspekt warsztatu: Łukasz Migniewicz

Tytuł: Przemoc i migracje. Żydzi na Śląsku w średniowieczu i nowożytności

Grupa docelowa: uczestnicy konferencji, warsztatów edukacyjnych, szkoleń (nauczyciele, edukatorzy, studenci, pasjonaci historii)

Czas trwania: 45 minut

Forma: aktywne warsztaty z elementami analizy źródłowej i refleksji nad pamięcią społeczną

Materiały:

- mapa Europy Środkowej i Śląska (XII–XV w.)
- zestaw źródeł (ikonografia, teksty normatywne, relacje kronikarskie)
- zdjęcie macewy z 1203 r.
- dostęp do strony <https://historiaodzyskana.pl>
- karta pracy, flipchart/tablica

Cele warsztatu

1. Zrozumienie, jak przemoc (symboliczna, fizyczna, ekonomiczna, prawna) wpływała na migracje ludności żydowskiej.
2. Umiejętność analizy źródeł historycznych z perspektywy mechanizmów wykluczenia.
3. Poznanie roli Śląska jako przestrzeni złożonych relacji społecznych i religijnych.
4. Rozpoznanie długiego trwania stereotypów i ich współczesnych kontynuacji.
5. Rozwijanie kompetencji krytycznego myślenia i pracy z materiałem cyfrowym (historiaodzyskana.pl).

Przebieg warsztatu

1. Wprowadzenie (5 minut)

- Prowadzący przedstawia temat warsztatu i jego powiązanie z wykładem prof. Wodzińskiego.
- Pytanie otwierające:
„Jakie formy przemocy mogą skłaniać ludzi do migracji – w historii i dziś?”
- Krótka burza mózgów. Pojęcia kluczowe zapisane na tablicy.

2. Ruchy migracyjne – mapa i tło (10 minut)

Forma: praca w parach / małych grupach

Zadanie:

- Oznaczyć na mapie potencjalne szlaki migracji Żydów do Śląska w średniowieczu.
- Ustalić, które czynniki działały jako „wypychanie” (np. pogromy, wygnania), a które jako „przyciąganie” (np. rozwój miast, gospodarka, stosunkowo łagodniejsze prawo).
- Oprzeć się na wydarzeniach takich jak:
 - wygnanie Żydów z Anglii (1290),
 - pogrom w Pradze (1389),
 - tumulty w niemieckich miastach w XIV w.

Podsumowanie:

Śląsk jako przestrzeń wielokulturowa, ale też niejednorodna i niestabilna. Uczestnicy poznają złożoność decyzji migracyjnych.

3. Typologia przemocy – praca ze źródłami (15 minut)

Forma: podział na 4 grupy tematyczne, każda analizuje inny rodzaj przemocy:

- Grupa A – przemoc symboliczna:
ikonografia antyżydowska (np. Judensau, wizerunki stereotypowe), dostępna również na portalu historiaodzyskana.pl;
- Grupa B – przemoc fizyczna:
fragmenty relacji kronikarskich z pogromów i tumultów (np. Wrocław 1349, Praga 1389);
- Grupa C – przemoc ekonomiczna:
zapisy o podatkach pogłównych, przymusowych pożyczkach, ograniczeniach w handlu;
- Grupa D – przemoc prawna:
fragmenty przywilejów ograniczających działalność Żydów, zakazy osiedlania, dyskryminacja ustawowa.

Karta pracy – pytania dla każdej grupy:

1. Jaką formę przemocy przedstawia źródło?
2. Jaki był jej cel i możliwy skutek?
3. Jak mogła wpływać na migracje i osadnictwo?
4. Czy była lokalna, czy powszechna w Europie?

Prezentacja: każda grupa przedstawia wnioski na forum. Prowadzący porządkuje odpowiedzi na tablicy w schemacie typologicznym.

4. Studium przypadku: macewa z 1203 roku (10 minut)

Forma: praca całej grupy na podstawie zdjęcia i transkrypcji inskrypcji (pokaz slajdu lub wydruk)

Pytania do dyskusji:

- Co mówi nam ta macewa o obecności Żydów we Wrocławiu już w XIII wieku?
- Jakie informacje można wydobyć z takiego źródła materialnego?
- Jak pokazuje ona „okno możliwości”, które istniało zanim nastąpiła fala przemocy?

Uzupełnienie: odniesienie do zasobów portalu historiaodzyskana.pl – pokazanie współczesnego sposobu upamiętniania i odzyskiwania pamięci (np. opisy kirkutów, sylwetki dawnych mieszkańców, cyfrowe tablice pamięci).

5. Refleksja i praca z portalem historiaodzyskana.pl (5 minut)

Zadanie indywidualne lub w parach:

- Znaleźć na portalu <https://historiaodzyskana.pl> jedną grafikę, tekst lub historię, która:
 - ukazuje kontynuację przemocy wobec Żydów,
 - lub przeciwnie – pokazuje trwałość żydowskiej obecności i kultury na Śląsku.

Pytania do refleksji:

1. Jakie formy przemocy są najtrudniejsze do uchwycenia?
2. Czy można „odzyskać” pamięć społeczności wypartych? Jak?
3. Co mówi historia Żydów na Śląsku o relacjach większości i mniejszości dziś?

Uwagi metodyczne:

- Portal historiaodzyskana.pl może być używany w czasie warsztatów lub jako zadanie wstępne (praca domowa / przygotowanie).

- Materiał nadaje się do wykorzystania w edukacji formalnej i nieformalnej, w różnych kontekstach lokalnych.
- Można go rozbudować do wersji 90-minutowej z elementami lokalnego śledztwa historycznego lub projektu cyfrowego.

Abstrakt

Warsztaty „Przemoc i migracje. Żydzi na Śląsku w średniowieczu i nowożytności” to 45-minutowe zajęcia edukacyjne przeznaczone dla nauczycieli, edukatorów, studentów oraz osób zainteresowanych historią społeczną Europy Środkowej. Zajęcia skupiają się na analizie długofalowych zjawisk migracyjnych i mechanizmów przemocy wobec społeczności żydowskich, ukazanych na tle historii Śląska od XII do XVI wieku. Szczególne znaczenie ma ukazanie złożonych relacji między tolerancją a wykluczeniem, pomiędzy obecnością a zapomnieniem, między tekstem a materialnym śladem. Celem warsztatów jest zarówno pogłębienie wiedzy uczestników, jak i rozwój ich kompetencji w zakresie pracy ze źródłami historycznymi, myślenia krytycznego oraz refleksji nad współczesną pamięcią zbiorową.

Warsztat oparty jest na aktywnych metodach pracy: uczestnicy analizują różnorodne źródła (teksty, ikonografia, dokumenty prawne, materiały archeologiczne), współtworzą mapę migracji, pracują w grupach oraz indywidualnie z zasobami cyfrowymi portalu historiaodzyskana.pl. Punktem wyjścia do rozmowy o przemocy jest typologia, która wyróżnia cztery podstawowe jej formy: przemoc symboliczną (np. Judensau, stereotypy wizualne), fizyczną (pogromy, tumult w Pradze 1389, Wrocław 1349), ekonomiczną (podatki pogłowne, przymusowe pożyczki) i prawną (zakazy osiedlania, wykluczające przywileje miejskie).

W ramach pracy warsztatowej każda grupa analizuje jedno źródło reprezentujące daną kategorię przemocy. Uczestnicy odpowiadają na pytania dotyczące treści, funkcji i zasięgu danego dokumentu lub artefaktu. Kluczowe pytania to: jaką formę przemocy przedstawia źródło? Jaki był jej cel i skutek? Czy miała charakter lokalny, czy systemowy? Jak wpływała na decyzje migracyjne i życie codzienne Żydów w średniowiecznej Europie Środkowej?

Szczególnym elementem warsztatu jest studium przypadku: analiza macewy z 1203 roku, najstarszego zachowanego nagrobka żydowskiego z terenu Wrocławia. Uczestnicy interpretują inskrypcję i rozważają, jakie informacje o społeczności żydowskiej zawarte są w tak skromnym, ale niezwykle wymownym źródle materialnym. Macewa staje się punktem wyjścia do wprowadzenia pojęcia „okna tolerancji”, okresu względnej akceptacji społecznej i prawnej, który zakończył się falą pogromów i wypędzeń w połowie XIV wieku. Wrocław, który był jednym z pierwszych miast środkowoeuropejskich, gdzie doszło do masowego spalenia Żydów podczas epidemii dżumy w 1349 roku, staje się w tej opowieści symbolem przejścia od integracji do wykluczenia.

Zakończenie warsztatów stanowi część refleksyjną, w której uczestnicy, pracując indywidualnie lub w parach, korzystają z portalu historiaodzyskana.pl. Wyszukują jedną historię, obraz lub zapis pamięci, który ukazuje albo kontynuację przemocy wobec Żydów, albo przeciwnie, świadczy o trwałości ich kultury i obecności w regionie. Uczestnicy zastanawiają się, jakie formy przemocy są najtrudniejsze do rozpoznania, czy możliwe jest odzyskiwanie pamięci o wypartych społecznościach oraz co historia Żydów na Śląsku mówi nam o współczesnych relacjach między większością a mniejszościami.

Warsztat zakłada integrację edukacji formalnej z nieformalną i cyfrową. Portal historiaodzyskana.pl służy jako źródło materiałów i narzędzie poznawcze, mapy, cyfrowe macewy, biogramy, opisy cmentarzy i tablice pamięci stają się punktem odniesienia do dalszych działań edukacyjnych. Zajęcia są zaprojektowane tak, by mogły zostać rozwinięte w dłuższy cykl lub projekt lokalny (np. szkolne śledztwo historyczne, dokumentacja miejsc pamięci w okolicy).

Główne założenie warsztatu to ukazanie przemocy nie jako incydentu, ale jako procesu, systemowego, wielowymiarowego, trwale wpisanego w strukturę społeczną średniowiecznej Europy. Historia Żydów na Śląsku uczy, że migracja bywała nie tyle wyborem, co ucieczką. Że pamięć jest krucha, a jej odzyskiwanie wymaga pracy, wrażliwości i wiedzy. Warsztat ma dać narzędzia do tej pracy i zainspirować do dalszego działania.

MATERIAŁY

Karta pracy: Grupa A – Przemoc symboliczna

Przykłady źródeł do analizy:

Źródło A1: Judensau – rzeźba na fasadzie katedry w Wittenberdze (XIII w.)

Na rzeźbie widzimy świnię karmiącą Żydów, którzy podnoszą jej ogon i zaglądają do odbytu. Nad zwierzęciem siedzi rabin odczytujący z pisma w jej fałdach.

Źródło A2: Sobór Laterański IV, kanon 68 (1215)

Wszyscy Żydzi i Saraceni obojga płci mają być publicznie oznaczeni, by nie byli myleni z chrześcijanami.

Odpowiedz na poniższe pytania:

1. Jaką formę przemocy ukazuje źródło?

.....
.....

2. Jaki był cel tej przemocy i jej możliwe skutki?

.....
.....

3. W jaki sposób wpłynęła na migracje lub osadnictwo Żydów?

.....
.....

4. Czy ta forma przemocy była lokalna, czy powszechna w Europie?

.....
.....

Karta pracy: Grupa B – Przemoc fizyczna

Przykłady źródeł do analizy:

Źródło B1: Kronika Beneša Krabice z Weitmile – Praga, 1389

Tego dnia wtargnęli mieszczaństwo do dzielnicy żydowskiej, mordując każdego, kogo napotkali, bez względu na wiek czy płeć. Synagoga została podpalona, a wielu spłonęło w środku.

Źródło B2: Relacja o pogromie we Wrocławiu, 1349

W dniu św. Wawrzyńca spalono wielu Żydów w murach Wrocławia, ponieważ lud wierzył, że zatrują studnie i są przyczyną dżumy.

Odpowiedz na poniższe pytania:

1. Jaką formę przemocy ukazuje źródło?

.....
.....

2. Jaki był cel tej przemocy i jej możliwe skutki?

.....
.....

3. W jaki sposób wpłynęła na migracje lub osadnictwo Żydów?

.....
.....

4. Czy ta forma przemocy była lokalna, czy powszechna w Europie?

.....
.....

Karta pracy: Grupa C – Przemoc ekonomiczna

Przykłady źródeł do analizy:

Źródło C1: Dokument księcia wrocławskiego Henryka IV

Żydzi zobowiązani są do składania corocznej pożyczki księciu w wysokości 30 grzywien, niezależnie od innych podatków.

Źródło C2: Fragment rachunków miejskich – Opole

Od każdego żydowskiego domu pobrano podwójne pogłówne w związku z ochroną zapewnianą przez księcia.

Odpowiedz na poniższe pytania:

1. Jaką formę przemocy ukazuje źródło?

.....
.....

2. Jaki był cel tej przemocy i jej możliwe skutki?

.....
.....

3. W jaki sposób wpłynęła na migracje lub osadnictwo Żydów?

.....
.....

4. Czy ta forma przemocy była lokalna, czy powszechna w Europie?

.....
.....

Karta pracy: Grupa D – Przemoc prawna

Przykłady źródeł do analizy:

Źródło D1: Statut miejski – Świdnica

Żydom zakazuje się wchodzenia do cechów oraz zamieszkiwania w obrębie murów miejskich po zmierzchu.

Źródło D2: Zakaz osiedlania (de non tolerandis Judaeis) – Legnica

Z polecenia rady miejskiej nie wolno Żydom osiedlać się na terenie miasta, a ci, którzy przebywają, mają 30 dni na opuszczenie go.

Odpowiedz na poniższe pytania:

1. Jaką formę przemocy ukazuje źródło?

.....
.....

2. Jaki był cel tej przemocy i jej możliwe skutki?

.....
.....

3. W jaki sposób wpłynęła na migracje lub osadnictwo Żydów?

.....
.....

4. Czy ta forma przemocy była lokalna, czy powszechna w Europie?

.....
.....

Prześladowania, prawa antyżydowskie i migracje Żydów w Europie Środkowej i na Śląsku (XII–XV w.)

Ustawy, ograniczenia i prawo antyżydowskie

- 1215 – IV Sobór Laterański: obowiązek noszenia znaków odróżniających przez Żydów, zakaz pełnienia urzędów, separacja od chrześcijan
- 1267 – sobór w Wrocławiu: przymus noszenia czapek dla Żydów, separacja mieszkaniowa (oddzielne dzielnice)
- 1275 – statut Edwarda I w Anglii: zakaz lichwy, przymus zmiany zawodu
- 1347 – ograniczenia osiedlania się Żydów w Pradze i Norymberdze
- 1364–1400 – serie lokalnych statutów zakazujących osiedlania Żydów w miastach Śląska i Rzeszy („de non tolerandis Judaeis”)
- 1385–1390 – w księstwach śląskich wzrost presji na segregację Żydów i wprowadzenie ceł „odmiennych” (tzw. cło żydowskie)
- 1475 – oskarżenie o mord rytualny w Trydencie (niepotwierdzone), wykorzystywane w propagandzie antyżydowskiej m.in. na Śląsku i w Czechach

Pogromy i przemoc fizyczna

- 1096 – pogromy w Nadrenii podczas I krucjaty (Moguncja, Wormacja, Kolonia)
- 1146–1147 – pogromy krucjatowe II krucjaty (Bawaria, Nadrenia)
- 1190 – masakra Żydów w Yorku (Anglia)
- 1298 – pogromy Rindfleischa – Frankonia, Austria, Szwabia, Bawaria (ok. 20 tys. ofiar)
- 1349 – pogromy podczas dżumy na Śląsku: Wrocław (spalenie wspólnoty żydowskiej), Legnica, Świdnica
- 1389 – pogrom w Pradze: kilkuset zabitych Żydów, zniszczenie synagogi i cmentarza

- 1392–1394 – ekscesy antyżydowskie we Francji przed wypędzeniem – napaści i grabieże
- 1449–1450 – pogromy w Hiszpanii (Toledo, Estremadura)

Wypędzenia

- 1182 – Francja: pierwsze wypędzenie Żydów przez Filipa Augusta
- 1290 – Anglia: Edykt o wypędzeniu Żydów (Edward I)
- 1306 – Francja: masowe wypędzenie Żydów przez Filipa IV Pięknego
- 1349–1360 – Rzesza: wypędzenia po pogromach dżumowych
- 1394 – ostateczne wypędzenie Żydów z domeny królewskiej Francji (Karol VI)
- 1473 – wypędzenie Żydów z księstwa Tréguier w Bretanii
- 1492 – Hiszpania: Edykt z Alhambry – wypędzenie Żydów z całego Królestwa

Migracje i ucieczki

- XII–XIII w. – migracje Żydów aszkenazyjskich z Nadrenii na Śląsk, do Czech i Polski
- po 1290 – exodus z Anglii do Flandrii, Rzeszy, Toskanii
- po 1349 – migracje ze Śląska, Nadrenii i Alzacji do Polski i na Litwę
- po 1394 – migracje z Francji do krajów niemieckich, Czech, Polski i Włoch
- po 1492 – fala migracji sefardyjskich z Hiszpanii i Portugalii do imperium osmańskiego, północnej Afryki, Włoch, Niderlandów i Polski

Śląsk – dynamika lokalna

- do XIV w. – Śląsk względnie otwarty na osadnictwo żydowskie (Wrocław, Świdnica, Legnica, Brzeg)
- 1349 – pogrom we Wrocławiu, spalenie dzielnicy żydowskiej
- 1355 – odbudowa gminy żydowskiej we Wrocławiu pod patronatem cesarza Karola IV
- po 1389 – pogorszenie sytuacji, lokalne wypędzenia (Brzeg, Nysa, Opole)
- XV w. – Żydzi osiedlają się głównie tam, gdzie mają protekcję książęcą
- do końca XV w. – trwały upadek większości gmin śląskich poza Wrocławiem